

Ю.М. Кочубей

АКАДЕМІК ОМЕЛЯН ПРИЦАК І ПОЛЬСЬКА ОРІЄНТАЛІСТИКА

У своєму захоплюючому автобіографічному творі “Мій шлях історика” акад. О.Й. Прицак писав, що його батьки, бажаючи йому кращої долі, “посилали мене тільки до польських шкіл, і я до 13–14 років свого життя виховувався як поляк”¹. Це було в міжвоєнній Галичині, коли бути українцем означало наражатися на дискримінацію. Про це він неодноразово розповідав, у тому числі й мені. Потім, дізнавшись, що його рідний батько загинув у польському таборі для інтернованих українських вояків, Омелян Йосипович став переконаним українцем і таким залишався все життя. Проте він завжди був інтернаціоналістом у кращому розумінні цього слова. Він добре вчився у гімназії, яка була польською, і мав друзів серед поляків і євреїв. Згадуючи про ті роки, О. Прицак писав: “Коли я тепер, з перспективи часу, споминаю польський період мого життя, я не жалію. По-перше, я боровся за право бути українцем. Це не проходило легко, але воно мене гартувало. По-друге, я від свого польського оточення навчився двох цінних прикмет, які так бракують нам, українцям: почуття людської гідності і почуття української національної гідності”².

Сходом О.Й. Прицак, як відомо, захопився ще в гімназійні роки. І тут його підтримував один із вчителів – Францішек Махальський (1904–1979), який згодом, вже у повоєнній Польщі, став одним з відомих іраністів.

Ставши студентом Львівського (тоді польського) університету, О. Прицак записався на історичні студії і на сходознавство (арабська, перська, турецька, монгольська мови і літератури). Він високо оцінював загальний рівень навчання у цьому закладі, де курси з філософії та логіки читали такі вчені світової слави, як Роман Інгарден (1893–1970) та Казімеж Айдукевич (1890–1963), і студенти активно залучалися до наукової роботи. Історією він займався під

керівництвом визначного історика України Івана Крип’якевича (1886–1967) та Теофіля Коструби (1907–1943), котрі прищепили йому чудові риси, які мають характеризувати кожного історика, – відповідальний підхід до досліджуваних джерел: скрупульозність аналізу та об’єктивність висновків.

Щодо сходознавства, то, як пише Омелян Йосипович: “Першим моїм сходознавчим професором був ведучий монголіст та історик Середньої Азії Владислав Котвич (1872–1944) з Вільна. Він провів більшу частину свого наукового життя у Санкт-Петербурзі, в останні роки як член-кореспондент Російської академії наук, і, переїхавши до Львова у 1925 р. на створену для нього кафедру Далекого Сходу, став зразу провідним польських орієталістів”³. Саме з цього факту наші львівські колеги виводять початок “петербурзько-львівської школи сходознавства”, бо справді у післяреволюційні роки у Львові, де стала швидким темпом розвиватися орієталістика, знаходили місце вихованці Санкт-Петербурзького університету (З. Смогожевський (1884–1931), М. Садикбей Агабек-заде (1865–1944), наприклад). Серед професури університету слід згадати і видатного мовознавця Єжи Куриловича (1895–1978), котрий викладав низку східних мов, якого теж Омелян Йосипович вважав своїм учителем⁴. Працював тут і пізніше відомий вчений Тадеуш Левицький (1906–1992) – знавець арабомовних джерел з історії Східної Європи. Освіта, яку О.Й. Прицак здобув в Університеті Яна-Казимира, дозволила йому без зайвого клопоту здати екзамен зі спеціальності А.Ю. Кримському і, таким чином, стати його аспірантом у Києві.

Зрозуміло, що вчений стежив за працями польських орієталістів, як, до речі, і за працями радянських науковців, і коли одержав американське громадянство, то зміг відвідати Польщу. Педагогічне наван-

таження, праця над “Походженням Русі”, потім активна (і виснажлива) діяльність по створенню осередку української науки на Заході забирали багато сил, і він не міг, як хотілося б, співпрацювати з польськими науковцями. Проте він уважно стежив за працями польських колег і намагався інформувати про них науковий світ Заходу. Безперечно, знаючи про працю Тадеуша Левіцького над публікацією арабських джерел до історії слов’ян (вийшло з бігом часу чотири томи), він і собі публікує у краківському журналі “*Folia orientalia*” статтю “Арабський текст про торговий шлях корпорації ар-Рус у другій половині дев’ятого століття” (1970)⁵. Відомо, що Омелян Йосипович уважно студіював усі джерельні матеріали, працюючи над своїм “*Opus magnum*” – “Походження Русі”, і не міг не оприлюднити ні найменшого з них, а крім того, ще у 1939 році відгукнувся у львівському журналі “Сучасне і минуле” солідною рецензією на опубліковане Т. Левіцьким в “*Rocznik orientalistyczny*” (1938, 13) дослідження “Шлях Київ – Володимир (Włodzimierz Wołyński) за арабським географом XII століття ал-Ідрісі” (пізніше вийшла монографія). А згодом на перший том “Арабських джерел...” Т. Левіцький (Вроцлав – Краків, 1956) О.Й. Прицак опублікував рецензію в “*Ural-Altische Jahrbücher*”, т. 28, № 1–2).

Відомо, що О.Й. Прицак створив нову міжнародну наукову організацію “Урало-Алтайське товариство” (*Societas Uralo-Altaica*) і відразу ж заснував періодичне видання – щорічник “*Ural-Altische Jahrbücher*”. Багато років він керував товариством, а шість років (1954–1960) був головним редактором щорічника. На сторінках цього видання він вмістив велику кількість більших і менших рецензій і заміток про публікації, що з’являлися у Польщі.

Необхідно зазначити, що Омелян Йосипович мав певну кількість авторів, за творчістю яких стежив, і відгукувався на появу їхніх книжок. Їх було небагато, але це були справжні вчені, щодо професійної кваліфікації яких він сумнівів не мав. Слід мати

на увазі, що до випускників ВПШ при ЦК КПСС чи її польського аналогу він ставився з недовірою.

Одним із тих, до кого він ставився з особливою увагою, був відомий польський сходознавець, караїм за походженням і караїмознавець, Ананіаш Зайончковський (1903–1970). Насамперед треба зазначити, що в урало-алтайському щорічнику він надрукував дуже змістовну статтю про нього у зв’язку з шістдесятиріччям, у якій детально висвітлив внесок вченого у розвиток ряду сходознавчих дисциплін: тюркологію, кипчакознавство і особливо караїмознавство. Крім того, разом із Станіславом Калужинським та Едвардом Триярським у тому ж номері щорічника вмістив покажчик праць А. Зайончкова (1925–1963)⁶.

До появи “Урало-Алтайського щорічника” він, починаючи з 1949 р., майже щороку вміщує рецензії на праці А. Зайончкова у відомому німецькому журналі “*Der Islam*”, а з 1954 р. йдуть публікації у щорічнику. У 1957 році з’являється шість його відгуків на праці А. Зайончкова, з них п’ять в “Урало-Алтайському щорічнику” і один в “*Der Islam*”. Наступного року з’явилося чотири відгуки. Вони стосуються великих досліджень, зокрема це: “Із студій над хазарським питанням” (Краків, 1947), “Турецькі глоси в старопольських пам’ятках. 1. Турецька катехізація Яна Гербініуса” (Вроцлав, 1948), виданий разом з Я. Рейхманом “Нарис османотурецької дипломатики” (Варшава, 1955), “Мамлюцько-турецька версія арабського трактату з лучництва XIV ст.” (*Rocznik orientalistyczny*, 1956) та ін. У “Щорічнику” і в “*Der Islam*” він вміщує повідомлення по вихід праці В. Котаньського та Б. Маєвської “*Bibliografia polskich prac orientalistycznych (1945–1955)*”, що була певним підсумком діяльності польських орієнталістів за повоєнне десятиліття⁷.

О. Прицак вважав необхідним відгукнутися, хоча б невеликою заміткою, на вихід посмертної праці видатного сходознавця Мар’яна Левіцького (1908–1955) (разом з Р. Когно), якому він був присвятив не-

кролог. Не міг він пропустити і змістовну статтю Александра Дубінського (1924–2002) “З історії дослідження караїмської мови і літератури (з кінця XIX ст.)”. Про них з’явилися замітки у “Щорічнику”.

Майже одночасно у Варшаві побачили світ дві публікації відомих джерел до історії кримсько-українсько-польських відносин: уривків з “Книги подорожі” Евлії Челебі (1969) та “Історії хана Іслам Герейя III” Хаджі Мехмеда Сенаї з Криму (1971). Про них Омелян Йосипович відгукнувся у заснованому ним журналі “Harvard Ukrainian Studies” у 1977 році, небезпідставно вважаючи, що й україністи мають знати про існування таких польських видань⁸.

У 1980-ті рр. Омеляна Пріцака поглинула робота в Інституті українських студій при Гарвардському університеті (США), налагодження видавничої діяльності. Робота над підготовкою практично всіх томів “Гарвардської бібліотеки давньої української літератури” не могла не стосуватися польсько-українських відносин – йшлося про часи, коли Україна перебувала у складі Польсько-Литовської держави і долі двох народів тісно перепліталися. Чого варта робота по виданню у Гарварді писаного тогочасною польською мовою щоденника Пилипа Орлика, та й цілого ряду інших текстів, зокрема полемічних, викликаних релігійним протистоянням. Польською мовою користувалися не тільки католики, а й православні полемісти.

З початку 90-х рр. Омелян Йосипович – в Києві, де розгорнув притаманну йому енергійну діяльність, спрямовану на відродження українського сходознавства.

Окремо слід згадати епізод, який, може, прямо і не стосується орієнталістики, але дуже добре висвітлює постать О.Й. Пріцака як вченого і українця. Йдеться про інтерв’ю, опубліковане в 1983 році в журналі “Zeszyty historyczne”⁹. У ньому Омелян Йосипович показав себе глибоким знавцем історії польсько-українських стосунків від давнини до найновіших часів, причому об’єктивним істориком, який не шадить і “своїх”: прямо говорить про ту згубну політику української еліти, що спричинила важкі наслідки для всього народу. Не жадує він і нерозумну й егоїстичну політику польських владних верств, яка призвела до ворожнечі двох народів, а потім і загибелі польської держави. Наприкінці, відповідаючи на запитання, що б він порадив полякам (нагадаємо, що це відбувається 1983 року), О. Пріцак каже, що слід бути обережними у стосунках з Росією. А для цього усвідомлювати, “що історична Росія дуже небезпечна. Небезпечна тому, що не обмежується домінуванням, але, не довіряючи нікому, маючи страшні комплекси меншовартості, старається залізти в душу, знайти ті чи інші шляхи, які ставлять в залежність всіх, і таким чином підпорядкувати собі людей... що бути приятелем Росії неможливо. Можна бути тільки слугою Росії, її роботом. Росія ставить собі завдання перетворити всіх на роботів, які реагують тільки на один імпульс, з кремлівського центру. Всі інші імпульси мусять бути під тим чи іншим приводом усунуті. Це власне український досвід, оснований на останніх шістьдесяти з лишком роках. Треба бути страшно обережними”. У своїй більшості поляки пам’ятають ці слова.

¹ Мій шлях історика // Вісник АН України. – 1992. – № 3. – С. 53.

² Там само. – С. 54.

³ Там само. – С. 60.

⁴ Там само. – С. 62.

⁵ Folia orientalia (Kraków). – 1970. – No 12. – С. 241–259.

⁶ Ananiasz Zajaczkowski Sexagenarius // Ural-Altische Jahrbücher. – 1965. – Vol. 36. – Fasc. 3/4. – P. 229–233.

⁷ Ibidem. – 1957. – Vol. 29. – Fasc. 3/4. – P. 256; Der Islam. – 1960. – Vol. 35. – P. 229.

⁸ Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – 1:1. – P. 130–133; – 1:2. – P. 255–258.

⁹ Zeszyty historyczne. – 1983. – Z. 65. – S. 18–19.